

EL COLONIALISME COM A GENERADOR DE CONFLICTES: UNA VISIÓ A PARTIR DE L'ÈPOCA MODERNA

Josep Fàbregas Roig

Universitat Rovira i Virgili. CECOS

jose.fabregas@urv.cat

Resum. La política colonialista desenvolupada per les grans potències i les tensions que va ocasionar durant l'època moderna va tenir un paper rellevant en l'aparició de successius conflictes. L'escenari es va situar en tots els continents: durant els segles XVI i XVII Portugal i la Monarquia Hispànica en seran els capdavanters, amb l'Amèrica central i del sud com a referent; el segle XVIII veurà l'eclosió d'Anglaterra, que es disputarà amb França espais a l'Amèrica septentrional i Àsia; al segle XIX, encara que el continent asiàtic continuarà sent un objectiu destacat, s'obrirà un nou escenari a l'Àfrica. A finals de la centúria, a més d'Anglaterra i França, apareixeran nous estats colonialistes, com Alemanya, Bèlgica o Itàlia; serà aleshores quan es produirà la caiguda de l'Imperi Turc i sorgirà el conflicte dels Balcans.

Paraules clau: Companyies comercials; Colonialisme; Imperi Turc; Nacionalisme; Primera Guerra Mundial; Balcans ; Guerres de Successió; Àfrica; Amèrica; Àsia.

Abstract. The colonial policies of the great powers and tensions in the Modern Age greatly contributed to the outbreak of future conflicts. This phenomenon took place on all continents. During the 16th and 17th century, Portugal and Spain led the way with their conquests of Central and South America. In the 18th century, England and France emerged as growing powers and the two countries fought each other for control of territories in North America and Asia. Although the Asian continent was still an important objective in the 19th century, Africa also started pique the interest of the European powers. In addition to England and France, by the end of the century, new colonial empires such as Germany, Belgium and Italy started to appear. This was also when the Turkish Empire collapsed and the Balkan conflict broke out.

Keywords: Commercial Companies, Colonialism, Turkish Empire, Nationalism, First World War, Balkans, Wars of Succession, Africa, America, Asia.

1. Les Companyies Comercials i els estats

Quan analitzem les causes que van provocar la Primera Guerra Mundial ens trobem amb la permanent rivalitat que durant l'època moderna va existir entre els estats europeus (Monarquia Hispànica, Anglaterra, Alemanya i França) a causa de les ambicions imperialistes, coincidint amb la davallada dels imperis austrohongarès i turc. A inicis del segle xx es va fer evident una situació que tenia un llarg recorregut i que estava estretament vinculada a factors econòmics. La política mercantilista dels estats absolutistes, amb fortes mesures proteccionistes, també va influir en l'aparició d'aquesta dinàmica.

A mitjan segle xvi havien començat a sorgir les primeres companyies comercials, formades per associacions de mercaders ajudats per un estat, que sovint permetia el monopoli per comerciar amb un producte en una àrea geogràfica determinada. Els accionistes posaven el capital que proveiria els vaixells i controlaven la gestió en funció d'un reglament aprovat per les monarquies. Aquestes companyies defensaven interessos particulars dins d'una planificació estatal que no podien obviar.

A Anglaterra, el 1555 sorgí la Muscovy Company, que comerciava amb territoris del nord de Rússia, a la mar Blanca; el 1579 va aparèixer l'Eastland Company, que ho feia a la zona del Bàltic —a Escandinàvia i Polònia—, i el 1581 la Levant Company, orientada a la Mediterrània oriental. En arribar al segle xvii ens trobem amb un tipus d'empresa més avançat: eren companyies per accions formades per socis que participaven dels beneficis, però que no necessàriament intervenien en els negocis; es caracteritzaven per la permeabilitat dels seus membres, que compraven o venien les participacions sense que la institució se'n ressentís. Inicialment les patents per formar societats per accions, a Anglaterra i França, es concedien per temps limitat, amb possibilitat de renovació.¹

El 1602, amb el suport dels Estats Generals d'Holanda, es va fundar la Companyia Holandesa de les Índies Orientals (Verenigde Oostindische Compagnie). Se li va concedir un monopoli de 21 anys per fer activitats colonials a Àsia, i tenia l'àrea d'influència entre el cap de Bona Esperança i l'estret de Magallanes, cosa que va comportar l'enfrontament amb anglesos, espanyols i portuguesos. Holanda va ser un clar exemple de colònies administrades per companyies concessionàries, en lloc de ser governades

¹ KINDLEBERGER, Ch. P. *Historia financiera de Europa*. Barcelona: Editorial Crítica, 1988, pp. 264-267.

directament per la metròpoli. La intervenció estatal es feia a través d'uns delegats elegits entre els socis i percebia bones rendes; al consell d'administració hi havia representants de les cambres de comerç dels estats, segons la seva importància (Amsterdam, Zelanda...). Al començament va ser una companyia regulada, fins que el 1657 es va convertir en una companyia per accions, encara que el 1610 ja havien aparegut títols nominals. Entre 1601 i 1610 van salpar 59 vaixells, que es van ampliar a 226 entre 1651 i 1660; la destinació era Java, Ceilan, l'Índia i la Xina. El 1621, amb una estructura similar a l'anterior, es va formar la Companyia de les Índies Occidentals (West Indische Compagnie), l'àmbit d'actuació de la qual era Amèrica i Àfrica. La seva activitat es va orientar al contraban de cacau, a plantacions de sucre i cotó i al comerç d'esclaus. Va topiar també amb anglesos, espanyols i portuguesos, però mentre la de les Índies Orientals havia aconseguit importants beneficis, aquesta no va anar tan bé; quan va perdre el suport estatal no va poder defensar els seus dominis i els deutes es van acumular fins que el 1674 va fer fallida i va plegar.²

Tornant a Anglaterra, a finals de 1600, d'acord amb la carta reial atorgada per Elisabet I, s'havia fundat la British East India Company, l'àmbit d'influència de la qual se situava en zones de l'Atlàntic i, sobretot, de l'Índic. Disposava de factories a l'Índia, les illes d'Insulíndia, Indoxina i el Japó, cosa que va fer difícils les relacions amb Holanda i França. La companyia es va convertir en la joia més preuada de la corona britànica i en la pedra angular de l'imperi: amb les colònies d'assentaments del Canadà, Austràlia i Nova Zelanda, simbolitzava l'estatus de la Gran Bretanya com a potència mundial. Anglaterra exportava cereals, manufactures metàl·liques, armes, teixits i plata, que canviava per espècies, cotó, porcellana, perles o fustes nobles. Inicialment les transaccions es concertaven per un sol viatge; les complicacions que aquest tipus de gestió creava va aconsellar la formació d'un capital social permanent, solució que es va endarrerir fins al 1657, quan comptava amb uns cinc-cents grans accionistes. La revolució anglesa de 1688 en va complicar la gestió, ja que es va responsabilitzar la companyia de la mala situació del país.³ El 1697 el govern whig, necessitat de diners, va voler concedir el lliure comerç amb l'Índia a canvi de 2 milions de lliures, que havien de servir per sanejar l'economia. Com que els comerciants de

2 GILSANZ PÉREZ, G. «El imperio comercial holandés en el siglo XVII». *Revista de Estudios Económicos y Empresariales*. Núm. 19 (2007), pp. 47-106.

3 ALBERTINI, R. von; WIRZ, A. *European Colonial Rule, 1880-1940: The Impact of the West on India, Southeast Asia, and Africa*. Connecticut: Greenwood Press, 1982, p.3.

Bristol, que s'hi oposaven, no van poder assolir aquesta quantitat, el 1709 van decidir crear una nova companyia, i totes dues acabarien fonent-se en la Companyia Unida de les Índies Orientals, que, amb un préstec de tres milions de lliures, va aconseguir la protecció de l'estat i subsistí fins que s'implantà la llibertat comercial, el 1883. Inicialment es dedicava a comerciar des dels enclavaments del litoral, acceptant els governs locals. Després de la Revolució Gloriosa, la consolidació de les colònies britàniques a l'Amèrica del Nord i el progrés comercial va facilitar la formació de noves companyies. El 1695 se n'havien creat 100, amb un capital de 4,5 milions de lliures, i 195 més entre setembre de 1719 i agost de 1720.⁴

De característiques similars a les d'Holanda i Anglaterra, al llarg del segle XVII i XVIII es van crear companyies a Àustria, França, Dinamarca, Prússia i Suècia.⁵ El 1627, a França, s'havia constituït la Companyia de Nova França, tot i que el 1608, amb la fundació del Quebec, s'havien produït les primeres iniciatives comercials; l'empresa no va reeixir, i el 1664, a iniciativa de Colbert, es van formar les Companyies de les Índies Orientals i Occidentals, que operaven amb accions i tenien un fort control estatal, com corresponia al protector mercantilisme francès. Ambdues acabarien fracassant: la de les Índies Occidentals va ser tancada el 1674, després d'importantes pèrdues, i la de les Índies Orientals acabaria igual, a causa dels problemes amb els holandesos.⁶ A Espanya aquesta pràctica no arribaria fins al primer terç del segle XVIII, quan el 1728 es va fundar la Real Compañía Guipuzcoana de Caracas.⁷

4 KINDLEBERGER, Ch. P. *Historia financiera...*, p. 264-267.

5 DELGADO BARRADO, J. M.. *Fomento portuario y compañías privilegiadas*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1998, pp. 73-74.

6 STOYE, J. *El despliegue de Europa, 1648-1688*. Madrid: Siglo XXI editores, 1990, p. 249. LE BLANT, Robert. «La Compagnie de la Nouvelle-France et la restitution de l'Acadie (1627-1636)». Dins *Revue d'Histoire des Colonies*, tom 42, n.146, primer trimestre de 1955, pp. 69-93.

7 En referència al projectes comercials espanyols, vegeu: DELGADO BARRADO, J. M. «América y el proyecto de compañías privilegiadas de José de Carvajal (1745-1754)». Brocar: *Cuadernos de investigación histórica*. Núm. 22 (1998), pp. 103-120.

2. Els conflictes a Europa i l'ocupació colonial

2.1 La problemàtica colonial al segle XVIII

Si les monarquies ibèriques s'havien escampat per l'Amèrica central i meridional, a inicis del segle XVII Anglaterra i França també buscaren el seu espai al Carib (Barbados, Bahames, Bermudes, Saint Christopher, Santo Domingo, Guadeloupe o Martinica) i a la zona septentrional (Nova Anglaterra, el Quebec i Mont-real, entre d'altres). El resultat serà l'aparició d'un conflicte d'interessos entre britànics i francesos, que s'allargarà durant els segles XVIII i XIX.

Els enfrontaments que es produiran al llarg d'aquests segles (les guerres de Successió Espanyola, de Polònia, d'Àustria, del Set Anys, la d'Independència Americana i la guerra contra la República Francesa) tindran com a rerefons objectius econòmics i territorials. Durant el segle XVIII i fins al 1830, l'ocupació colonial per part de França i Anglaterra va ser de tipus comercial: es va fer a un ritme pausat, amb petits enclavaments estratègicament situats que territorialment tenien una importància relativa.⁸ A mesura que la cronologia avançava, sense desitjar-ho, les empreses van canviar d'estratègia i es van inclinar per una política de compromís militar i de desenvolupament gradual de l'aparell administratiu que anava més enllà de la funció comercial. Després de la mort d'Aurangzeb (1707), l'emperador mogol de Delhi, les províncies que controlava s'havien convertit en virtualment independents. Simultàniament, França i Anglaterra van iniciar la carrera per assolir l'hegemonia colonial i marítima. A l'Índia, els francesos van competir sense èxit pel domini i s'expansionaren des de Pondicherry, amb la col·laboració de tropes autòctones i tractats. Els territoris britànics, darrere la disfressa de la companyia, es van expandir i es convertiren en una potència colonial a l'Índia.⁹

La presència anglesa a la Guerra de Successió Espanyola, després de la signatura del tractat d'Utrecht, va significar l'ocupació de Gibraltar i Menorca, a més de la consecució d'importants avantatges comercials en l'àmbit colonial: l'*asiento* de negres —possibilitat de traslladar esclaus a les colònies—, anteriorment controlat per França, i l'exempció de drets per facilitar l'entrada de vaixells a ports espanyols, prerrogativa que va ser

⁸ WALLER, B. «Europe and the wider world», dins WALLER, Bruce. *Themes in modern European History (1830-1890)*. Londres: Routledge, 1990, pp. 273 i 274.

⁹ ALBERTINI, R. von; WIRZ, A. *European Colonial Rule...*, p. 3.

substituída per la concessió del navili de permís.¹⁰ *L'asiento* permetia poder traslladar esclaus a les colònies, mentre que amb el navili de permís s'autoritzava el govern britànic a enviar a Amèrica un vaixell de 500 tones de mercaderies lliures d'aranzels.¹¹

A Polònia, l'arribada al tron d'August III, després de la Guerra de Successió (1733-1738), li va suposar dependre considerablement de Rússia, Prússia i Àustria, els estats fronterers que a finals del segle XVIII participaran en les particions de 1772, 1793 i 1795. Després de la ratificació del tractat de Viena (1738), amb l'enrenou de guanys i pèrdues i la cessió del ducat de Lorena a Estanislau Leszczyński, França consolidava la posició a Alsàcia. La Monarquia Hispànica aconseguia per a l'infant Carles —futur Carles III— el regne de Nàpols, mentre que Àustria assolía els ducats de Parma, Piacenza i Guastalla.

A la Guerra de Successió d'Àustria (1739-1741), igual que va succeir a la Guerra dels Set Anys, no només es va dirimir el dret successori de Maria Teresa a la corona dels Habsburg, després de la mort de l'emperador Carles VI. L'enfrontament va anar més enllà del marc territorial austríac i els interessos econòmics de les grans potències es van manifestar en diferents àrees continentals: a Europa hi va haver el conflicte per la possessió de Silèsia amb Prússia, a les colònies França i Anglaterra es disputaven el lideratge, a l'Índia ambdós estats van dirimir la Primera Guerra Carnàtica (1744-1748), mentre que al Carib la Guerra de l'Orella de Jenkins enfrontava Anglaterra amb la Monarquia Hispànica, arran de la signatura del Segon Pacte de Família amb França. El 1745, a la pau de Dresden, Àustria renunciava a Silèsia; en el tractat d'Aquisgrà (1748), que posava fi a la guerra, França retornava els Països Baixos austríacs i els territoris britànics que havia ocupat, mentre que els ducats de Parma, Piacenza i Guastalla passaven a l'infant Felip, quart dels fills de Felip V i d'Isabel de Farnesio, i Savoia aconseguia part del Milanesat.

10 ALBAREDA SALVADÓ, J. «Felipe y la negociación de las Tratados de Utrecht: bajo los dictados del mejor abuelo del mundo», *Cuadernos de Historia Moderna*, XII (2013), p. 31-60. MARTÍNEZ SHAW, C. «La guerra de Sucesión en América», dins GARCÍA GONZÁLEZ, F. (coord.), *La Guerra de Sucesión en España y la batalla de Almansa*. Madrid, 2007, pp. 71-93.

11 FERNÁNDEZ DURÁN, R. *La corona española y el tráfico de negros. Del monopolio al libre comercio*. Madrid, 2011, pp.100-103, citada per ALBAREDA SALVADÓ, «Felipe y la negociación...» pp. 31-60.

La pau d'Aquisgrà no va ser la solució: l'inconformisme de Maria Teresa d'Àustria envers Silèsia i les divergències entre França i Anglaterra per la qüestió colonial faran que vuit anys després les potències europees s'enfrontin novament a la Guerra dels Set Anys (1756-1763). El conflicte es desenvoluparà en dos àmbits: França i Anglaterra intentaran resoldre els problemes colonials al mar, mentre que Àustria i Prússia es trobaran a l'espai continental.

Hem de recordar que fins al tractat de París de 1763, que posava fi a aquest enfrontament, les colònies britàniques se situaven principalment a l'Amèrica del Nord i a la zona del Carib. La primera de les localitzacions només era una estreta franja que s'estenia per la costa est, des de Nova Escòcia —en mans angleses a partir del tractat d'Utrecht— fins a Geòrgia, mentre que al Carib el domini anglès se situava a Jamaica, Barbados i altres illes petites. L'economia del nord es va caracteritzar per unes modestes exportacions i la limitada aportació de capitals; en canvi, al Carib el conreu de tabac i sucre era més pròsper, sense assolir els nivells de les colònies espanyoles.¹²

Per l'esmentat tractat, a l'Amèrica septentrional França cedia a Anglaterra Nova Escòcia, el Canadà, l'illa de Cap Bretó i les illes del golf i del riu de Sant Llorenç, a canvi dels drets de pesca en una part d'aquest golf i de les costes de Terranova. Al sud, França va cedir el riu i el port de Mobile i els territoris situats a l'esquerra del riu Mississipí, a excepció de Nova Orleans. A les Antilles, la Gran Bretanya restituïa les illes de Guadeloupe, Marie-Galante, La Désirade, Martinica i Belle Isle, i obtenia Grenada i les Grenadines, mentre es repartien les illes Neutres. A les Índies Orientals, Anglaterra va retornar les factories franceses de les costes de Coromandel, Malabar i Bengala, amb la condició que França lliurés les places ocupades al primer d'aquests emplaçaments i no construís fortificacions a Bengala.¹³

En arribar a l'últim quart del segle XVIII, amb la guerra d'independència americana com a rerefons, França i Anglaterra es tornaren a enfrontar.

12 KITCHEN, M. *The British Empire and Commonwealth a short history*. Nova York: St. Martin's Presse, 1996, p. 1.

13 Colección de los Tratados de Paz, Alianza, Comercio etc. ajustados por la Corona de España con las potencias extranjeras desde el reynado del Señor Don Felipe V hasta el presente. Tomo III, Madrid en la Imprenta Real por D. Pedro Julián Pereyra, impresor de Cámara de S.M., año de 1801. Tratado definitivo de Paz, concluido entre el Rey nuestro Señor y su Magestad Christianísima por una parte, y su Magestad Británica por otra, en París á 10 de febrero de mil setecientos sesenta y tres: con sus Artículos preliminares y la Adcesion de su Magestad Fidelísima á ellos y al mismo Tratado, pp. 148-155.

Després de la pau de Versalles, de 1783, França recuperava Tobago, Saint Lucia i el Senegal; a Espanya se li retornaven Menorca, Florida i territoris d'Hondures, mentre que Anglaterra concedia la independència als Estats Units però conservava Gibraltar.

Abans que les tretze colònies proclamessin la independència, el control polític i econòmic de les metròpolis sobre els territoris colonitzats era molt acusat. En arribar al segle XIX, la feblesa dels estats tradicionalment colonialistes de l'època moderna —Espanya i Portugal— facilitarà que guanyés tota l'Amèrica del Sud s'emancipi; un fenomen que continuarà a la part oriental d'Europa controlada per l'Imperi Turc.

2.2 *El colonialisme al segle XIX*

A) EUROPA AL CONTINENT AFRICÀ

Si fins ara l'escenari colonial s'havia situat als territoris americans i asiàtics, en aquesta centúria s'ampliarà al continent africà, sobretot a partir de les últimes dècades. Si comparem la cartografia d'Àfrica de voltants de 1880 i la de 1914, observarem que passem d'un nombre molt reduït de possessions europees a un repartiment pràcticament de tot el continent. Els acords diplomàtics van establir una divisió territorial, amb conseqüències transcendents, ja que encara perviu. Durant els segles XVI i XVII Àfrica havia quedat al marge de les relacions comercials amb Europa. A partir de 1830 es produirà una aproximació, i des de 1880 la presència europea s'accelerará considerablement fins que a finals del segle XIX governarà quasi tot el continent. El repartiment va començar al nord, el 1881 i 1882, amb l'establiment del protectorat francès a Tunísia i la presència anglesa a Egipte, respectivament, i va finalitzar el 1912 amb el domini del Marroc. Les tensions entre França i Anglaterra, que incideixen en l'equilibri europeu, seran determinants en molts dels esdeveniments posteriors. La derrota francesa a la Guerra Francoprussiana convertirà Alemanya en una potència, i el Congrés de Berlín de 1878 farà evident aquesta posició privilegiada. Els acords presos a la ciutat alemanya no només van incidir en el conflicte dels Balcans, sinó també en la rivalitat entre França i la Gran Bretanya per Egipte, i entre França i Itàlia per Tunísia.¹⁴

Si inicialment eren França i Anglaterra les que s'havien posicionat al nord, quan avancem en el temps i penetrem a l'interior del continent ens

14 WESSELLING, H. L. *Divide and Rule: The Partition of Africa, 1880-1914*. Westport: Praeger Publisher, 1996, pp. 11-20.

trobem amb nous estats interessats: Portugal, Alemanya, Bèlgica, Itàlia... La nova conjuntura va propiciar la conferència de Berlín (1885), per la qual el rei belga Leopold II aconseguirà que es reconegui el seu domini a la regió del Congo. Anglaterra impulsarà la seva presència al sud, no sense disputar violents enfrontaments amb la població autòctona; a finals de segle Alemanya disposarà d'una sèrie de territoris inconnexos: Togo, el Camerun, Àfrica Oriental i Sud-occidental. Per la seva banda, Portugal se situarà a Angola i Moçambic, Espanya tindrà la seva quota de poder al Marroc, i Itàlia a Eritrea i Somàlia.¹⁵

B) PRESÈNCIA TURCA ALS BALSANS DURANT L'ÈPOCA MODERNA

Durant els soldanats de Mehmet II i Baiazet II, entre mitjan segle xv i inicis del xvi, els otomans assoliran el rang de potència europea i asiàtica. Mehmet, a més de conquerir Trebisonda i Constantinoble, va passar a controlar Anatòlia i Karaman i es va consolidar a Morea. Mentrestant, Sèrbia continuava en guerra contra Hongria, Venècia i Moldàvia. Baiazet II, després de solucionar problemes interns, conquerirà aquest territori i Hercegovina. A llarg de tota l'edat moderna seran constants els enfrontaments amb Pèrsia. El moment àlgid de l'Imperi Otomà es produirà amb Selim I i Solimà el Magnífic. Al segle xvi conqueriran Síria i Egipte, ocuparan Rodes i Belgrad, i assetjaran Viena (1529) i s'enfrontaran amb els Habsburg. Més endavant, a l'últim terç del xvi, Selim II conquerirà Xipre (1570) i Tunísia (1574), tot i la desfeta de Lepant (1571).¹⁶ A partir del segle xvi els Balcans van quedar delimitats pels imperis Austríac i Otomà. Allí s'hi localitzen cinc grups ètnics, quinze nacionalitats amb nou idiomes principals i tres religions. Albanesos, bosnians, búlgars, croats, eslovens, grecs, hongaresos, italians, jueus, macedonis, montenegrins, romanesos, serbis, turcs i valacs van viure integrats en els dos grans imperis.¹⁷

15 LÓPEZ CHIRICO, S. *El desarrollo europeo y la expansión imperialista de 1870 a 1914*. Madrid: Ed. Cincel Kapelus1979, pp. 55-57.

16 BUNES IBARRA, M. A. de. «El Imperio Otomano y la República de Turquía; dos historias para una nación». *Debate y perspectivas cuadernos de historia y ciencias sociales*. Núm. 2 (2002), pp. 173-191.

17 HORVAT, B. «Historia de los Balcanes y perspectivas de futuro». Dins GIRÓN, J.; PAJOVIC, S. *Los nuevos estados de la Antigua Yugoslavia*. Oviedo: Universidad de Oviedo, 1999, pp. 117-123, citat per GIRÓN, José. «Los Balcanes: del Congreso de Berlín al nacimiento de Yugoslavia (1878-1918)». *Investigaciones históricas. Época moderna y contemporánea*. Núm. 22 (2002), pp. 237-256.

Les dècades finals del segle XVI, amb Murat II i Mehmet III, van assenyalar l'inici d'un estancament dels otomans, que s'accentuarà al segle següent. Durant el XVII van patir un seguit de derrotes davant d'Àustria i de Rússia. L'enfrontament amb Rússia, de 1768-1774, els va suposar la pèrdua del kanat de Crimea i la concessió als russos de construir dos ports a la mar Negra; entre 1787 i 1792 Turquia va intentar recuperar-se de les pèrdues de l'enfrontament anterior, però el tractat de Iasi (1792) confirmava la pèrdua de Crimea i els territoris situats al nord del Danubi i a l'est del Dnièster, que es va convertir en frontera.¹⁸ A finals del segle XVIII la zona dels Balcans va iniciar un gir cap a la independència; la pressió d'Àustria i Rússia sobre aquesta zona provocarà canvis territorials.

C) EL SEGLE XIX: L'HORA DELS NACIONALISMES

Al segle XIX la Gran Bretanya orientarà la política a conservar el domini al mar i assegurar la circulació de les seves mercaderies, cosa que justifica l'interès amb què seguia els esdeveniments a l'Europa oriental i, més concretament, als Balcans. Aquesta preocupació justifica que l'any 1875 adquirís les accions que disposava Egipte del recent construït canal de Suez, un pas fonamental per controlar la ruta que conduïa a l'Índia.¹⁹ D'altra banda, Rússia pretenia aconseguir l'accés a la Mediterrània des de la mar Negra, cosa que alertarà l'Imperi Turc. La preocupació pel que succeïa a la zona afectarà també Àustria, que el considerava un espai tradicionalment propi.²⁰

Al llarg de la centúria, a Europa el nacionalisme es va convertir en protagonista: la independència de Grècia (1830), les unificacions italiana (1870) i alemanya (1871) i les tensions a la zona balcànica en seran alguns exemples. El 1821, els independentistes grecs van iniciar un procés revolucionari; la brutal repressió turca, que va produir 200.000 morts en molt poc temps, va sacsejar la consciència d'Europa, que es traduirà amb la creació de comitès filohel·lènics i l'enviament d'embarcacions amb vo-

18 SHAMSUDDÍN ELÍ, R.H. «Los otomanos. Esplendor y declive de una civilización» Dins *La Civilización del Islam*. Consultat el 07/04/2018 a <<http://islamchile.com/biblioteca/fundamentos-creencias-practicas-narraciones-generalidades/La%20Civilizacion%20del%20Islam.pdf>>.

19 Amb relació al canal de Suez, vegeu AZCÁRRAGA, J. L. de. «Régimen jurídico del Canal de Suez». *Revista de Política Internacional*, Núm. 27 (1956), pp. 49-60.

20 CORTÉS SALINAS, C. *Las relaciones internacionales en el ámbito europeo hasta 1914*. Madrid: Ediciones AKAL, 1994, p. 10.

luntaris. La premsa se'n farà ampli ressò i un gran nombre d'intel·lectuals hi donarà suport.²¹

Fins a finals del segle XVII els croats estaven dividits en tres parts: Eslavònia i Croàcia Oriental, dominades pels turcs; una part de la costa de Dalmàcia, dependent de Venècia, i la resta, vinculada a Hongria; després de 1718 faran de frontera amb els otomans situats a Bòsnia.

Bòsnia, des del 1463 i durant l'època moderna, va estar sota domini otomà; després de la invasió molts dels terratinents es van islamitzar per conservar els privilegis i fins i tot van ocupar càrrecs importants a Constantinoble.²²

Els serbis s'havien constituït en regne estable a finals del segle XI i durant el XIV van formar un imperi que incloïa Sèrbia, Montenegro, Albània, Macedònia, l'Epir i Tessàlia, fins que el 1389 van ser derrotats a la batalla de Kosovo Polje pels turcs, que acabarien conquerint tot Sèrbia (1459). A inicis del segle XIX van protagonitzar un seguit de revoltes; el suport de Rússia va permetre, gràcies al tractat d'Adrianòpolis —que posava fi a la guerra entre Rússia i Turquia de 1828-1829—, que assolís una certa autonomia administrativa. Després dels acords de París de 1856, amb què va acabar la Guerra de Crimea, i l'ajuda dels països occidentals, Sèrbia es va convertir en un principat d'àmplia autonomia, encara que tributari de l'Imperi Otomà. El 1867 les tropes turques van abandonar el territori i el tractat de Berlín de 1878 en va reconèixer oficialment la independència.

Montenegro va ser ocupat pels musulmans a finals del segle XV. Va lluitar per la independència des de començament del XVIII fins a mitjan del XIX, amb èxit divers. Finalment l'assoliria el 1878, igual que Sèrbia.

Albània, a la mateixa època, va passar a dependre de Turquia, la influència de la qual es va allargar durant set segles, fins a 1912, en què va aconseguir emancipar-se'n. Una part de la població es va exiliar, mentre que un nombre important es va convertir a l'islam i fins i tot van ocupar alts càrrecs a l'administració otomana.

Bulgària, a finals del segle XIV, també va ser envaïda per l'Imperi Turc i durant les cinc centúries següents va restar sota el seu domini. Les relacions amb els otomans van ser tenses i van tenir com a conseqüència

21 BASABE MARTÍNEZ, N. «Europa busca una madre: la guerra de la independencia griega en el debate intelectual y político de la Restauración francesa». Universidad Complutense de Madrid, Seminario de Historia Contemporánea, sesión del 30 de junio de 2005. Consultat el 07/04/2018 a: <<https://www.ucm.es/data/cont/docs/297-2013-07-29-4-05.pdf>>.

22 GIRÓN, J. «Los Balcanes...».

diverses revoltes als segles xvi i xvii; en la més important, a l'abril de 1876, la repressió turca va comportar la intervenció de les grans potències. Moscou pretenia la descomposició de Turquia. El 1877, tropes de Rússia van envair Bulgària creuant el territori romanès. La idea era constituir un gran estat búlgar, dirigit des de Petrograd, que s'havia d'estendre des del Danubi fins a la mar Egea, i des de la mar Negra fins a les actuals costes d'Albània. Aquest intent no va ser acceptat per Àustria-Hongria ni per la Gran Bretanya i França. Tampoc el tractat de San Stefano, invalidat pel congrés de Berlín de 1878, ni els mateixos acords del congrés van satisfer les ambicions territorials dels nacionalistes búlgars i la problemàtica s'allargà amb les guerres mundials.²³

Macedònia, de la mateixa manera que la resta de territoris balcànics, també va ser ocupada pels turcs fins a finals del segle XIX. Després va quedar sota la sobirania de Sèrbia, i en acabar la Primera Guerra Mundial va ser integrada al Regne de Serbis, Croats i Eslovens. Aquest territori era la porta d'entrada als Balcans; d'aquí l'interès de Bulgària i Sèrbia per controlar-lo i disposar d'una sortida al mar.²⁴

La derrota de Napoleó va conduir a la celebració del congrés de Viena (1814-1815). L'objectiu era trobar un equilibri entre les potències europees, i entre les mesures a prendre hi havia la restauració de les famílies reials destronades pel militar francès. Les revoltes posteriors, sobretot la de 1848, van posar en perill els acords de Viena; però, tot i que van fracassar, acabarien influint en els esdeveniments del segle XIX, com va quedar demostrat cinc anys després amb la Guerra de Crimea. Rússia pretenia millorar la posició en el context internacional; tractava d'accedir a la Mediterrània i controlar els territoris que tenia l'Imperi Otomà en aquesta zona. L'intent no era nou: l'enfrontament de 1853 s'havia repetit fins a vuit vegades en els últims dos segles. En aquesta ocasió, però, amb la intervenció de França i la Gran Bretanya al costat de Turquia, s'anava més enllà de l'espai geopolític oriental. El tsar Nicolau I estava convençut de guanyar i que britànics i francesos no hi intervindrien. Però si en ocasions anteriors ambdues po-

23 ROUCEK, J. S. «Geopolítica de Bulgaria». *Revista de Política Internacional*, núm. 29 (1957), pp. 127-143. vegeu també VOLTES BOU, Pere. *Historia de los Balcanes*. Madrid: Espasa Calpe, 1999.

24 SÁNCHEZ HERRÁEZ, P. «Macedonia, una zona en pugna secular». *Documento Análisis*. Instituto Español de Estudios Estratégicos, 47/2015, 30 de setembre de 2015. Consultat el 15/04/2018 a: <http://www.ieee.es/Galerias/fichero/docs_analisis/2015/DIEEEA47-2015_Macedonia_Zona_pugna_secular_PSH.pdf>.

tències havien mostrat una certa passivitat, en aquest moment no estaven disposades que es produís qualsevol alteració de la zona; en canvi, Àustria i Prússia es van mantenir neutrals. Al febrer de 1856 se signava la pau a París, gràcies a la qual, entre altres qüestions, Moldàvia i Valàquia —objectius russos a l'inici de la guerra— assolirien una certa autonomia. Rússia veia minvar la influència als Balcans i la mar Negra quedava com un espai neutral; en conseqüència quedava restringida la presència de l'armada russa. Després de Crimea els conflictes que van sorgir en aquest espai van ser d'origen local, a causa de moviments nacionalistes dels pobles balcànics.²⁵

Abans d'arribar a la Primera Guerra Mundial es van produir dos enfrontaments que van permetre completar la unificació de dos estats: el 1866 la Guerra Austroprussiana i el 1870 la Guerra Francoprussiana. En el primer, Prússia va assolir l'hegemonia a Alemanya, mentre que Itàlia, amb la recuperació del Vèneto —abans en mans d'Àustria—, va consolidar la seva unificació el 1870. En el segon, entre França i Prússia (1870-1871), com és sabut, es va produir el triomf de Prússia i, com a conseqüència més important, la unificació d'Alemanya. Paral·lelament, entre 1870 i 1871, una conferència celebrada a Londres derogava les clàusules de la neutralitat de la mar Negra.²⁶

Després de 1870 es va dibuixar un nou mapa d'Europa, però les fronteres no eren definitives: dels últims enfrontaments havien quedat qüestions per resoldre. Als Balcans les reivindicacions nacionalistes topaven amb els interessos de russos i austríacs. El 1875 la població sèrbia de religió ortodoxa, situada a Bòsnia-Hercegovina, es va revoltar contra l'opressió turca, i l'any següent el conflicte es va estendre a Bulgària. La desproporcionada repressió otomana va moure serbis i montenegrins a declarar la guerra a Turquia. Tot plegat va suposar la intervenció de les potències, però no hi havia unitat de criteri. Sèrbia pretenia liderar la zona, els búlgars aspiraven a configurar la Gran Bulgària, Rússia estava pendent del Bòsfor i dels Dardanels, i Àustria pensava en Bòsnia i en el nacionalisme serbi. Anglaterra intentà la via diplomàtica —conferència a Constantinoble—, que acabà fracassant. El 1877 Rússia pactà la neutralitat d'Àustria —a canvi de Bòsnia-Hercegovina— i declarà la guerra a Turquia. L'oposició d'Anglaterra comportà la signatura de l'esmentat tractat de San Stefano (1878), que va

25 BRIONES, F. M.; LEAL, C. E.; ROJAS, M. F.; MEDEL, J. C. «Las revoluciones burguesas del siglo XIX: 1815-1848». *Theoria*, Vol. 14, 2, (2005), pp. 17-23. CORTÉS SALINAS, C. *Las relaciones internacionales...*, pp. 22-24.

26 CORTÉS SALINAS, C. *Las relaciones internacionales...*, pp. 24.

significar un èxit de les pretensions russes. Anglaterra, en veure perillar la seva posició a la Mediterrània oriental, va mobilitzar els reservistes i va alertar la flota. Davant la creixent tensió, Bismarck es va oferir com a mediador i entre juny i juliol de 1878 es va convocar un congrés a Berlín. Les resolucions van significar que Àustria ocupava i administrava Bòsnia i l'Imperi Otomà continuava vigent (controlava Rumèlia Oriental i Macedònia); Romania, Sèrbia i Montenegro van assolir la independència, Rússia conservava Bessaràbia meridional, el port de Batum i la regió de Kras al Caucas. Però el tema de fons, el de les nacionalitats, no es va resoldre; a més, el fet de deixar Macedònia en mans dels turcs i Bòsnia als austríacs provocarà les guerres de 1912 i 1914, respectivament.²⁷

3. Conclusions

Al llarg de la història, l'economia ha estat un element referencial en la presa de decisions polítiques dels estats i ha influït notablement com a desencadenant de conflictes. En l'esclat de la Primera Guerra Mundial el factor econòmic va tenir també la seva quota d'influència. Les potències que van liderar la política internacional durant l'època moderna (Monarquia Hispànica, Anglaterra, França, l'Imperi dels Habsburg, l'Imperi Turc i, posteriorment, Prússia i Rússia) van consolidar la seva posició a partir d'imperis colonials. Qualsevol indret amb possibilitat de ser ocupat es convertia en el centre d'atenció, la qual cosa va fer que entre els segles xv i xix la disputa colonial fos una generadora de tensions internacionals. El fet que algun dels estats mostrés signes de feblesa era suficient per generar inestabilitat als territoris que ocupava, i això és el que va succeir a la zona dels Balcans, que finalment seria un dels precipitants de la Primera Guerra Mundial.

La pràctica comercial va ser un dels arguments que van justificar l'accés a les colònies: era una forma subtil d'accedir-hi. Des de mitjan segle XVI van començar a aparèixer les primeres empreses mercantils i es van estendre, en el format de companyies privilegiades, fins a finals del segle XVIII. Aquestes companyies es van convertir en la porta d'entrada al colonialisme. Els estats no van ser gaire originals en la denominació d'aquestes societats i trobem companyies de les Índies Orientals i Occidentals a An-

27 GIRÓN, J. «Los Balcanes...». A l'octubre de 1912 la Lliga Balcànica, formada per Bulgària, Sèrbia, Grècia i Montenegro, van declarar la guerra a l'Imperi Otomà. El 30 de maig de 1913, en el tractat signat a Londres, Turquia perdia gairebé tots els territoris europeus, exceptuant una part de Tràcia.

glaterra, França i Holanda. Característiques a banda, en comú van tenir el moment d'esplendor a mitjan segle XVII i la davallada posterior.

L'est d'Europa, la zona dels Balcans, no era una zona colonial en el sentit tradicional —tot i que havia estat ocupada durant segles per l'Imperi Otomà—, però sí que va ser un punt d'atenció per part de les potències colonialistes, que havien dirimit les seves diferències en diversos escenaris i ara esperaven la seva oportunitat per accedir-hi. A la posició estratègica de la zona hi hem d'afegir el factor d'identitat dels pobles que la configuraven, amb aspectes culturals, religiosos i socials molt diversos.

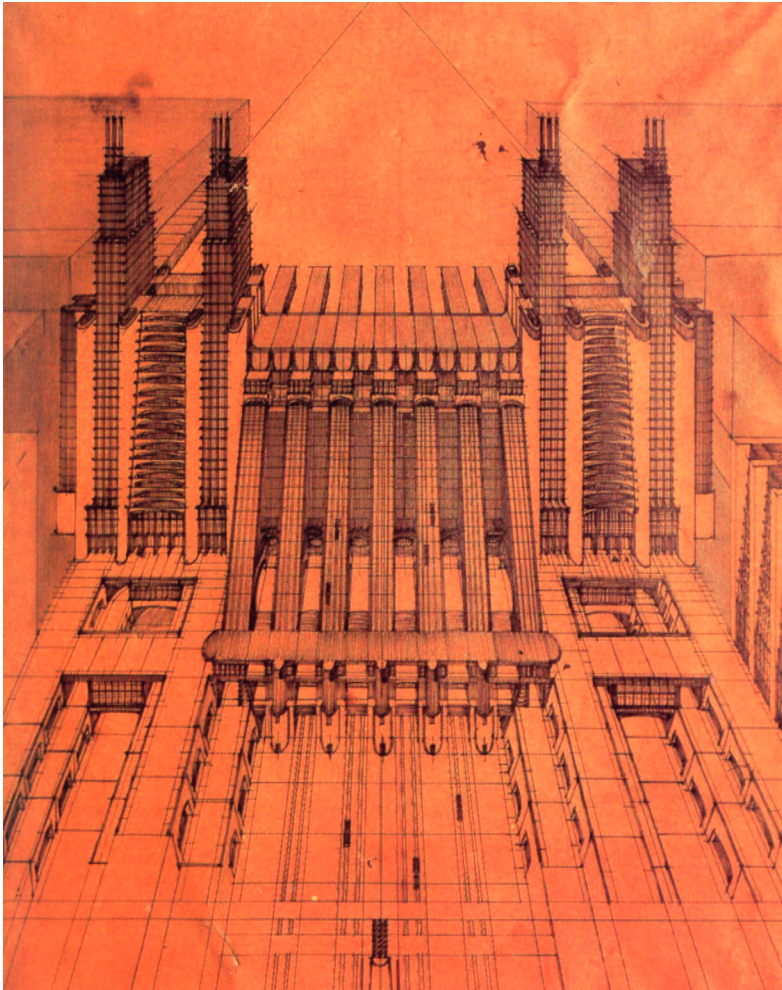
Qui primer va iniciar la ruptura va ser Grècia, però a mesura que va avançar el segle XIX s'hi van afegir croats, serbis, montenegrins, albanesos, búlgars, macedonis i romanesos. Els intents de concòrdia, congressos i tractats no van prosperar; potser s'hauria de valorar si en realitat es volia arribar a acords: la Primera Guerra Mundial era un fet.

Bibliografia

- ALBAREDA SALVADÓ, J. «Felipe y la negociación de las Tratados de Utrecht: bajo los dictados del mejor abuelo del mundo». *Cuadernos de Historia Moderna*, XII, (2013), pp. 31-60.
- ALBERTINI, R. von; WIRZ, A. *European Colonial Rule, 1880-1940: The Impact of the West on India, Southeast Asia, and Africa*. Connecticut: Greenwood Press, 1982.
- AZCÁRRAGA, José Luis de. «Régimen jurídico del Canal de Suez». *Revista de Política Internacional*. Núm. 27 (1956), pp. 49-60.
- BASABE MARTÍNEZ, Nere. *Europa busca una madre: la guerra de la independencia griega en el debate intelectual y político de la Restauración francesa*. Universidad Complutense de Madrid, Seminario de Historia Contemporánea, sesión del 30 de junio de 2005. <<https://www.ucm.es/data/cont/docs/297-2013-07-29-4-05.pdf>>
- BRIONES, Félix M.; LEAL, Cristian E.; ROJAS, Mauricio F.; MEDEL, Juan C. «Las revoluciones burguesas del siglo XIX: 1815-1848». *Teoría*. Vol. 14, 2 (2005), pp. 17-23.
- BUNES IBARRA, Miguel A. de. «El Imperio Otomano y la República de Turquía; dos historias para una nación». *Debate y perspectivas cuadernos de historia y ciencias sociales*. Núm. 2 (2002), pp.173-191.
- CORTÉS SALINAS, Carmen. *Las relaciones internacionales en el ámbito europeo hasta 1914*. Madrid: Ediciones AKAL, 1994.

- DELGADO BARRADO, José Miguel. «América y el proyecto de compañías privilegiadas de José de Carvajal (1745-1754)». *Brocar: Cuadernos de Investigación Histórica*. Núm. 22 (1998), pp. 103-120.
- *Fomento portuario y compañías privilegiadas*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1998, pp. 73-74.
- FERNÁNDEZ DURÁN, R. *La corona española y el tráfico de negros. Del monopolio al libre comercio*. Madrid, 2011.
- GILSANZ PÉREZ, Guzmán. «El imperio comercial holandés en el siglo XVII». *Revista de Estudios Económicos y Empresariales*. Núm. 19 (2007), pp. 47-106.
- GIRÓN, José. «Los Balcanes: del Congreso de Berlín al nacimiento de Yugoslavia (1878-1918)». *Investigaciones históricas. Época moderna y contemporánea*. Núm. 22 (2002), pp. 237-256.
- HORVAT, Branko. «Historia de los Balcanes y perspectivas de futuro». Dins GIRÓN, José; PAJOVIC, Slovbodan. *Los nuevos estados de la Antigua Yugoslavia*. Oviedo: Universidad de Oviedo, 1999, pp. 117-123.
- KINDLEBERGER, Charles P. *Historia financiera de Europa*. Barcelona: Editorial Crítica, 1988.
- KITCHEN, Martin. *The British Empire and Commonwealth a short history*. Nova York: St. Martin's Presse, 1996.
- LE BLANT, Robert. «La Compagnie de la Nouvelle-France et la restitution de l'Acadie (1627-1636)». Dins *Revue d'Histoire des Colonies*, t. 42, núm. 146, primer trimestre 1955, pp. 69-93.
- MARTÍNEZ SHAW, C. «La guerra de Sucesión en América». Dins GARCÍA GONZÁLEZ, F. (coord.). *La Guerra de Sucesión en España y la batalla de Almansa*. Madrid, 2007, pp. 71-93.
- ROUCEK, Joseph S. «Geopolítica de Bulgaria». *Revista de Política Internacional*. Núm. 29 (1957), pp. 127-143.
- SÁNCHEZ HERRÁEZ, Pedro. «Macedonia, una zona en pugna secular». *Documento Análisis. Instituto Español de Estudios Estratégicos*, 47/2015, 30 de setembre de 2015. <http://www.ieee.es/Galerias/fichero/docs_analisis/2015/DIEEEA47-2015_Macedonia_Zona_pugna_secular_PSH.pdf>
- LÓPEZ CHIRICO, Selva. *El desarrollo europeo y la expansión imperialista de 1870 a 1914*. Madrid: Ed. Cincel Kapelus, 1979.
- STOYE, John. *El despliegue de Europa, 1648-1688*. Madrid: Siglo XXI Editores, 1990.

- SHAMSUDDÍN ELÍA, R.H. «Los otomanos. Esplendor y declive de una civilización», dins *La Civilización del Islam*. <<http://islamchile.com/biblioteca/fundamentos-creencias-practicas-narraciones-generalidades/La%20Civilizacion%20del%20Islam.pdf>>
- VOLTES BOU, Pere. *Historia de los Balcanes*. Madrid: Espasa Calpe, 1999.
- WALLER, Bruce. «Europe and the wider world». Dins WALLER, Bruce. *Themes in modern European History (1830-1890)*. Londres: Routledge, 1990.
- WESSELLING, H. L. *Divide and Rule: The Partition of Africa, 1880-1914*. Westport: Praeger Publisher, 1996.

Antonio Sant'Elia. Terminal de aviones y trenes con funicular, 1914. (1888-1916)